

Indicators and examples of halal lifestyle in the city and urbanization from the perspective of Iranian Islamic culture

Asghar Molaei[✉]

Tabriz University of Islamic Art, Tabriz, Iran. a.molaei@tabriziau.ac.ir

Abstract

Objective: From the perspective of Islamic teachings, a good life is the desired point of individual and social life for Muslims. The halal lifestyle in Islamic-Iranian urbanization, as a comprehensive paradigm, beyond individual and purely consumer dimensions, redefines all aspects of urban life, including the body, economy, culture, and social relations, based on religious standards and cultural values.

Method: This research was conducted using a descriptive-analytical method.

Findings: The results show that a halal city is a city in which physical and social spaces, from architecture and urban landscape to markets and leisure places, are designed in a way that facilitates collective piety and adherence to the commandments. Key components of this style include an economy based on halal acquisition and committed consumption, social interactions based on brotherhood and trust, chaste clothing, healthy and halal nutrition, and spending leisure time in constructive and ethical formats. At the same time, urban governance and governance institutions play an empowering role by establishing smart regulations and careful planning in areas such as advertising, land use, and market supervision. Although challenges such as cultural invasion, unfavorable economics, and destructive media have made the implementation of this model difficult, the key strategy is to combine religious wisdom with modern knowledge and the participation of educational institutions and families in educating halal-oriented citizens. As a result, the realization of this lifestyle is not a choice but an inevitable necessity to preserve the Islamic-Iranian identity and ensure the prosperity of society within the conceptual framework of "good life".

Keywords: Halal, lifestyle, Islamic-Iranian city, urbanization, Islamic-Iranian culture, healthy life.

Cite this article: Molaei, A. (2023). Indicators and examples of halal lifestyle in the city and urbanization from the perspective of Iranian Islamic culture. *Biannual journal of halal*, 6(2), p. 7-34.
<https://doi.org/10.30502/h.2025.557325.1147>

Received: 2023/03/06 ; **Revised:** 2023/04/07 ; **Accepted:** 2023/05/16 ; **Published online:** 2023/07/11

Article type: Research Article

Publisher: Halal Research Center of Islamic Republic of Iran

©2025/authors retain the copyright and full publishing rights

شاخص‌ها و مصادیق سبک زندگی حلال در شهر و شهرنشینی از منظر فرهنگ اسلامی ایرانی

اصغر مولائی

دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران. a.molaei@tabriziau.ac.ir

چکیده

هدف: از منظر آموزه‌های اسلامی، حیات طیبه، به عنوان نقطه مطلوب زندگی فردی و اجتماعی برای مسلمانان است. سبک زندگی حلال در شهرنشینی اسلامی - ایرانی، به عنوان یک پارادایم جامع، فراتر از ابعاد فردی و صرفاً مصرفی، به بازتعریف تمامی شئون زندگی شهری شامل کالبد، اقتصاد، فرهنگ و روابط اجتماعی بر اساس موازین شرعی و ارزش‌های فرهنگی می‌پردازد. روش: این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است.

یافته‌ها: نتایج نشان می‌دهد که شهر حلال، شهری است که در آن فضاهای فیزیکی و اجتماعی، از معماری و منظر شهری گرفته تا بازارها و اماکن فراغت، به گونه‌ای طراحی می‌شوند که تسهیل‌کننده تقوای جمعی و عمل به احکام باشند. مولفه‌های کلیدی این سبک، شامل اقتصاد مبتنی بر کسب حلال و مصرف متعدهانه، تعاملات اجتماعی بر اخوت و اعتماد، پوشش عفیفانه، تغذیه سالم و حلال، و گذران اوقات فراغت در قالب‌های سازنده و اخلاق‌مدار است. در عین حال، نهادهای حاکمیتی و حکمرانی شهری با وضع مقررات هوشمند و برنامه‌ریزی دقیق در حوزه‌هایی مانند تبلیغات، کاربری اراضی و نظارت بر بازار، نقش توانمندسازی را ایفا می‌کنند. اگرچه چالش‌هایی چون تهاجم فرهنگی، اقتصاد نامساعد و رسانه‌های مخرب، اجرای این الگو را با دشواری مواجه ساخته، اما راهبرد کلیدی، تلفیق حکمت دینی با دانش روز و مشارکت نهادهای آموزشی و خانواده در تربیت شهروند حلال‌محور است. در نتیجه، تحقق این سبک زندگی، نه یک انتخاب که ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای حفظ هویت اسلامی - ایرانی و تضمین سعادت جامعه در چارچوب مفهومی «حیات طیبه» است.

کلیدواژه‌ها: حلال، سبک زندگی، شهر اسلامی - ایرانی، شهرنشینی، فرهنگ اسلامی - ایرانی، حیات طیبه.

استاد به این مقاله: مولائی، اصغر (۱۴۰۲). شاخص‌ها و مصادیق سبک زندگی حلال در شهر و شهرنشینی از منظر فرهنگ اسلامی ایرانی. پژوهشنامه حلال، ۲(۲۶)، ص ۷-۳۴. <https://doi.org/10.30502/h.2025.557325.1147>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۲/۱۵ ؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۱/۱۸ ؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۲۶ ؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۴/۲۰

نوع مقاله: پژوهشی

ناشر: مرکز ملی تحقیقات حلال جمهوری اسلامی ایران

۱۴۰۴ ©/ نویسندگان دارنده حق مؤلف مقاله خود بدون محدودیت هستند.

۱. مقدمه

دین اسلام دارای سه رکن اعتقادات، احکام و اخلاق است و به‌عنوان آیینی جامع پاسخگویی تمام نیازهای بشر در حوزه‌های گوناگون می‌باشد. به‌طوری که دارای چارچوبی پاسخده است که برای موضوعات مختلف از جمله تخصص معماری و شهرسازی قابل تبیین است. این چارچوب برگرفته از همان سه رکن اعتقادی و احکام و اخلاق اسلامی است که اصول و راهکارهایی را برای سمت‌وسوی پیشرفت و الگوی برنامه‌ریزی و اقدام ارائه می‌نماید. در حوزه شهرسازی نیز که تخصصی میان‌رشته‌ای است و دارای ابعاد فردی و اجتماعی و تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم در زندگی مردم است، اصول و قواعد اخلاقی قابل تبیین است. امری که در شهرسازی سنتی و قبل از دوره معاصر به‌طور نسبی ارتباط قابل قبولی با احکام و اخلاق اسلامی داشته است. اما در شهرسازی معاصر ایران با غلبه الگوهای غیربومی، رواج مشاغلی همچون بساز و بفروشی و منافع ناشی از آن، منافع موجود در شهرسازی و مدیریت شهری، دخالت‌های غیرتخصصی برای اهداف و منافع فردی و گروهی، موجب بروز مسائل عدیده‌ای در حوزه‌های اجتماعی، کالبدی و فضایی، زیست‌محیطی، عملکردهای شهری و پیچیدگی مدیریت و ساماندهی آنها شده است. چنانچه برخی از مسائل شهری در حال حاضر از مشکل به معضل و از معضل به بحران تبدیل شده‌اند. معضلات اجتماعی، ترافیکی، زیست‌محیطی و کالبدی شهرها، رفته‌رفته حیات شهری را با اختلال مواجه کرده و مسائل دیگری را در ابعاد سلامت جسمی و روحی شهروندان و آسیب‌های اجتماعی و آسیب‌پذیری بیش از پیش شهر رقم زده‌اند. اخلاق تمدن شهری اسلامی و نظم اجتماعی آن، یک زندگی اجتماعی قوی را به‌عنوان کلید اساسی پایداری ارائه می‌نماید (۳۱). شهرسازی معاصر دارای مشکلات و معضلات گوناگونی در جنبه‌های اجتماعی و فرهنگی، فضایی و کالبدی، اقتصادی، زیست‌محیطی و منظر شهری است. از جمله این مسائل، آسیب‌های اجتماعی از قبیل اعتیاد، سرقت، ناامنی و عدم اعتماد و از بین رفتن سرمایه اجتماعی و... است. مسائل فرهنگی شامل الگوبرداری از فرهنگ بیگانه، مصرف‌گرایی، تضعیف فرهنگ بومی و کم‌توجهی به سنت‌ها و آیین‌های بومی در سبک زندگی شهروندان است. مسائل زیست‌محیطی شامل آلودگی‌های آب و هوا و صدا و مصرف بیش از حد انرژی است. مسائل کالبدی شامل آشفتنی ساختمان‌ها از لحاظ تراکم، ارتفاع، حریم، سطح اشغال، فضاهای عمومی و مبلمان شهری است. مسائل کارکردی شامل توزیع ناعادلانه خدمات شهری، کم‌توجهی به زیرساخت‌های شهری و عدم محله‌محوری در برنامه‌ریزی کاربری زمین است. مسائل مدیریتی شامل کم‌توجهی به تخصص‌های دخیل در مدیریت شهری و عدم آشنایی به احکام اسلامی در تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی است. در شهرهای

اسلامی-ایرانی، توجه و اتکاء بر اخلاق اسلامی در تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی، طراحی و مدیریت شهرها امری ضروری و بدیهی است. در وضعیت فعلی نظام شهرسازی کشور، به‌طور عام مشکلات و چالش‌هایی در مسیر توسعه شهری وجود دارد که باعث نبود کیفیت مطلوب در اغلب حوزه‌های مربوطه می‌شود. این مشکلات در تمامی ابعاد آموزشی، پژوهشی، ساخت‌وساز و تصمیم‌گیری به چشم می‌خورد. چنانچه در حال حاضر، انبوهی از دانش‌آموختگان فاقد توانایی لازم در امر مهندسی وجود دارد.

ازجمله مهم‌ترین مسائل شهرها و شهرسازی معاصر ایران عبارتند از: کمیت‌گرایی در امر آموزش و تربیت دانشجویان و مهندسان بسیاری از مراکز آموزشی کشور؛ نبود معیارهای سنجش و ارزیابی عملکرد مهندسان؛ عدم تخصص‌گرایی در انتخاب مدیران و مجریان؛ چندشغله بودن برخی مهندسان و مدیران؛ به‌روز نبودن دانش و حرفه مهندسی در اغلب موارد؛ نبود مدیریت یکپارچه شهری؛ عدم مسئولیت‌پذیری؛ بی‌تفاوتی وجدان عمومی و نبود مطالبه‌گری از جامعه مهندسان؛ عدم آگاهی از حقوق شهروندی و خلأ آن در قوانین و مقررات و آموزش‌های عمومی؛ منفعت‌گرایی در ساخت‌وساز و واگذاری برخی پروژه‌های ساختمانی براساس روابط؛ ضعف مقررات و وجود خلأهای قانونی؛ توجیه‌گرایی در پوشش ضعف‌ها و خطاهای فردی و گروهی؛ بی‌عدالتی در بهره‌مندی از فضا، امکانات و خدمات؛ ضعف کیفیات محیطی به‌ویژه ایمنی، امنیت، آلودگی محیط‌زیست؛ بی‌توجهی به مشارکت مردمی در فرآیند ساخت‌وساز؛ آسیب‌های اجتماعی و اقتصادی و زیست‌محیطی اقدامات مهندسی؛ نگرش‌های یک‌بعدی مهندسان و بی‌توجهی به جوانب امر در تصمیم‌گیری و اقدام؛ بی‌توجهی به حقوق نسل‌های آتی در ساخت‌وساز؛ بی‌توجهی به الزامات پدافند غیرعامل و مدیریت بحران. از این‌رو با طرح مسئله فوق، این پژوهش با هدف تبیین اصول و مصادیق اخلاق اسلامی در شهر و شهرسازی ایرانی- اسلامی در پی پاسخ به این پرسش است که: «شاخص‌ها و مصادیق سبک زندگی حلال در شهر و شهرنشینی معاصر کدامند؟»

شهرنشینی شتابان و برنامه‌ریزی‌نشده در چند دهه اخیر، چهره شهرهای ایرانی را دگرگون ساخته و آنان را با مسائل پیچیده و چندبعدی مواجه کرده است. این دگرگونی، که اغلب تحت‌تأثیر الگوهای وارداتی و بدون توجه به زمینه بومی- فرهنگی صورت پذیرفته، منجر به نوعی «بحران هویت» در کالبد و روح شهرهای ایران شده است. گسترش حاشیه‌نشینی، فروپاشی بافت‌های تاریخی باارزش، تخریب فضای سبز و آشفتنگی منظر شهری، تنها بخشی از تبعات کالبدی این روند است (۷). در چنین شرایطی، مفاهیم اصیلی چون «سبک زندگی حلال» که ریشه در فرهنگ اسلامی-ایرانی دارد،

برای حل مسائل شهری معاصر بیش از هر زمان دیگری اهمیت می‌یابد؛ اما در عین حال، خود نیز در معرض تهدید و تحریف قرار گرفته است. در بُعد اجتماعی و فرهنگی، شهرهای بزرگ ایران به عرصه تقابل ارزش‌ها و هنجارهای متضاد تبدیل شده‌اند. از یک‌سو، فرهنگ اصیل اسلامی-ایرانی بر ارزش‌هایی چون همبستگی اجتماعی، احترام متقابل، عفت عمومی و میهمان‌نوازی تأکید دارد و از سوی دیگر، فشارهای ناشی از زندگی مدرن شهری مانند فردگرایی افراطی، مصرف‌زدگی، کاهش سرمایه اجتماعی و گسست روابط همسایگی، زمینه‌ساز تنش و آনومی شده است (۱۱). این تعارض، به‌وضوح در مناسبات روزمره شهری، از نحوه پوشش و رفتار در فضاهای عمومی تا سبک مصرف و فراغت، قابل مشاهده است و «حلال» بودن این مناسبات را به پرسشی جدی بدل کرده است. بُعد اقتصادی زندگی شهری نیز با چالش‌های عمیقی روبه‌رو است. اقتصاد ایران با معضلاتی ساختاری مانند تورم مزمن، بیکاری فزاینده، رانت و فساد، دست‌به‌گریبان است که تأثیر مستقیم و ویرانگری بر زندگی شهروندان گذاشته است (۱۳). در چنین فضایی، عمل به اصول «کسب حلال» و «مصرف حلال» برای بسیاری، به یک آرمان دست‌نیافتنی تبدیل شده است. فشار معیشتی، شهروندان را به سمت مشاغل ناپایدار و غیرمشروع سوق داده و فرهنگ قناعت و دوری از اسراف را که از ارکان سبک زندگی حلال است، به حاشیه رانده است. این شرایط، آسیب‌پذیری طبقات کم‌درآمد را افزایش داده و عدالت شهری را نقض می‌کند. حکمرانی و مدیریت شهری در ایران نیز درگیر چالش‌های نهادی و ساختاری است. برنامه‌ریزی‌های کلان شهری فاقد نگرشی یکپارچه و مبتنی بر ارزش‌های اسلامی-ایرانی هستند و در موارد بسیاری، در خدمت منافع گروه‌های خاص و سوداگران زمین قرار می‌گیرند (۱).

ضعف در اجرای قوانین، نبود نظام نظارتی شفاف و کارآمد، و نادیده گرفتن مشارکت واقعی مردم در فرآیند تصمیم‌گیری، امکان تحقق «شهر حلال» را که در آن حقوق شهروندی و حدود الهی توأمان رعایت می‌شوند، با مشکل مواجه ساخته است. در عصر حاضر، هجوم فناوری‌های نوین ارتباطی و گسترش رسانه‌های اجتماعی، بر پیچیدگی مسائل شهری افزوده است. فضای مجازی به میدانی برای تقابل گفتمان‌ها و سبک‌های زندگی مختلف تبدیل شده و الگوهای مصرف و رفتارهای نوینی را به سرعت در جامعه شهری ایران ترویج می‌کند (۲۰). اگرچه این فناوری‌ها پتانسیل بالایی برای ترویج ارزش‌های حلال دارند؛ اما در عمل، به ابزاری برای اشاعه فرهنگ مصرف‌گرایی، ابتذال و اختلاط فرهنگی مبدل گشته‌اند. بنابراین، واکاوی سبک زندگی حلال در شهر ایرانی امروز، نیازمند در نظرگیری این عامل کلیدی و یافتن راهکارهایی برای مصونیت‌بخشی و بهره‌گیری مثبت از آن است.

۲. روش تحقیق

هدف پژوهش حاضر، استخراج مؤلفه‌ها و شاخص‌های محله اسلامی-ایرانی از منظر حقوق شهروندی، احکام و اخلاق اسلامی است. به عبارت دیگر، در این مقاله سعی بر روشن نمودن این موضوع است که هویت محله‌ای خانواده‌مبنا در شهر اسلامی دارای چه مؤلفه‌ها، ویژگی‌ها و شاخص‌هایی است که براساس آن راهبردهای این امر و نمودها و مصادیق مربوطه توصیف و تحلیل می‌شود. مهم‌ترین پرسش این پژوهش این است که مبانی هویت محله‌ای خانواده‌مبنا از منظر حقوق شهروندی و احکام و اخلاق اسلامی چیست؟ سیاست‌های تحقق حقوق شهروندی و احکام و اخلاق اسلامی در برنامه‌ریزی و طراحی محله‌های اسلامی-ایرانی کدامند؟ پژوهش حاضر از نوع کیفی است که با روش تحقیق تحلیلی و استدلال منطقی و شیوه‌های مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای انجام می‌شود. در بخش مبانی نظری با روش تحلیل محتوای متون و رویکردی میان‌رشته‌ای، در دو حوزه شهرسازی و فقه و حقوق شهری به استدلال منطقی و استنتاج مبانی و سیاست‌های مؤثر بر نیل به اهداف شهر اسلامی پرداخته شده است. همچنین، با روش پژوهش میدانی و توصیف و تحلیل مصادیق فرهنگ و حقوق اسلامی، نمونه‌های موردی ارائه شده است. این نمونه‌ها شامل محله مقصودیه تبریز و محله سرخاب پیرامون مقبره‌الشعراى تبریز هستند. این دو محله، دارای مراکز و فضاهای فرهنگی متعددی از جمله مساجد، حسینیه‌ها، خانه‌های تاریخی و موزه‌ها هستند که فعالیت‌ها، کاربری‌ها، سبک زندگی و روابط اجتماعی، رویدادها و نشانه‌های معطوف به شهر و محله اسلامی-ایرانی دارند. فرآیند انجام این پژوهش نیز به این ترتیب است که پس از طرح مسئله و اهداف پژوهش، مفاهیم هویت، محله و خانواده، احکام و اخلاق اسلامی تبیین شده و سپس، عوامل فرهنگی و اجتماعی و تأثیر و نقش آنها در شکل‌گیری و تثبیت هویت محله بررسی می‌شود.

۳. پیشینه پژوهش

پیشینه پژوهش‌های مرتبط را می‌توان در چند دسته بررسی نمود:

الف) دسته‌ای از پژوهش‌ها به مبانی و اصول اخلاق اسلامی و اخلاق حرفه‌ای پرداخته‌اند؛ که از آن جمله می‌توان به آثار و دیدگاه‌های علامه طباطبایی درباره اخلاق اسلامی به‌ویژه در مجموعه تفسیرالمیزان که دارای اصول و مبانی و روش‌های اخلاقی مهمی است، اشاره کرد. همچنین، آثار شهید مرتضی مطهری به‌ویژه کتاب‌های «اسلام و مقتضیات زمان»، «آشنایی با قرآن»، «یادداشت‌های استاد مطهری» که اخلاق را یکی از سه رکن دین اسلام معرفی می‌نمایند نیز از جمله این پژوهش‌ها است. علامه جوادی آملی (۴) نیز در نظریه اخلاق و حیانی، اصول و روش‌های

اخلاق نظری و علمی را معطوف به فطرت و سرشت وحیانی انسان تبیین نموده و کتاب «مفاتیح الحیات» حقوق الهی، حقوق نفس، حقوق اجتماع، حقوق گیاهان و حقوق جانداران را تبیین نموده‌اند. همچنین، کتاب «اخلاق اسلامی» از محمدعلی سادات (۱۳۸۲) و کتاب «اخلاق حرفه‌ای» از احد فرامرز قراملکی (۱۳۸۵) در این زمینه قابل ذکر است.

ب) دسته‌ای از پژوهش‌ها به جنبه اخلاق معمار و فتوت‌نامه‌ها و سلوک بنایان و اصول و ویژگی‌های مربوطه پرداخته‌اند. از جمله می‌توان به پژوهش‌های هانری کربن در کتاب «آیین جوانمردی» اشاره نمود. همچنین، در این راستا پژوهش محمد دامادی (۱۳۵۱) با عنوان «تحفة الخوان در بیان اصول فتوت و آداب فتیان» و پژوهش ابوعبدالرحمان سلمی (۱۳۸۵) با عنوان «جوانمردی و جوانمردان (ترجمه کتاب الفتوت)»، مقاله حمید ندیمی (۱۳۸۹) با عنوان «روش استاد و شاگردی از نگاهی دیگر»، مقاله علی اکبر خان محمدی (۱۳۷۰) با عنوان «فتوت‌نامه بنایان»، مقاله مرتضی صراف (۱۳۵۲) با عنوان «رسائل جوانمردان» قابل ذکر است؛ که اصول جوانمردی و سلسله‌مراتب جوانمردان و روش استاد و شاگردی از نکات مهم این پژوهش‌ها است.

ج) دسته‌ای دیگر از پژوهش‌ها به اصول، مبانی و روش‌های معماری و شهرسازی اسلامی اخلاق‌گرایانه پرداخته‌اند. از جمله این پژوهش‌ها کتاب «درآمدی بر هویت اسلامی در معماری و شهرسازی» از عبدالحمید نقره‌کار (۱۳۸۷)، مقاله «ارزش‌های اخلاقی در معماری سنتی ایران» از حسنعلی پورمند و همکاران (۱۳۹۴).

۴. مبانی نظری پژوهش

شهرنشینی مدرن، به‌مثابه پارادایم مسلط عصر حاضر، سبک زندگی انسان معاصر را دستخوش تحولاتی بنیادین کرده است. این تحولات، که گاهی با ارزش‌های دینی و فرهنگی در تضاد قرار می‌گیرند، ضرورت بازتعریف مفهومی به نام «سبک زندگی حلال» را در بستر پیچیده شهر ایجاب می‌نماید. سبک زندگی حلال، فراتر از ابعاد فردی و محدود به مصرف‌غذاهای حلال، منظومه‌ای جامع است که تمامی شئون زندگی از اقتصاد و مسکن گرفته تا تعاملات اجتماعی و فرهنگی را در بر می‌گیرد (۲۴). این پژوهش در پی واکاوی این مفهوم در شهر ایرانی و چگونگی تجلی آن در معماری، مناسبات اجتماعی و فرهنگ شهری از منظر اسلامی-ایرانی است. پرسش اصلی این است که شهر به‌عنوان یک کالبد زنده، چگونه می‌تواند زمینه‌ساز حیات طیبه و تعالی معنوی ساکنان خود باشد.

سبک زندگی حلال در گستره شهری: سبک زندگی حلال در گستره شهری را می‌توان به‌عنوان الگویی از زندگی تعریف کرد که در آن شهروندان، نهادها و حکمرانی شهری، خود را ملزم

به رعایت حدود الهی در تمامی عرصه‌های عمومی و خصوصی می‌دانند. این سبک زندگی، تنها منحصر به تکالیف فردی نیست؛ بلکه به ساختاری اجتماعی و شهری نیازمند است که امکان عمل به احکام را تسهیل و ترویج کند. به بیان دیگر، شهر حلال، شهری است که در آن فضاهای فیزیکی و اجتماعی به‌گونه‌ای طراحی شده‌اند که شهروندان به‌آسانی بتوانند به تقوای جمعی دست یابند (۲۸). این مفهوم، امر به معروف و نهی از منکر را به یک اصل برنامه‌ریزی شهری تبدیل می‌کند و هدف نهایی آن ایجاد محیطی پاک و سالم برای پرورش انسان‌های متعهد و متقی است.

مؤلفه‌های کالبدی و معماری شهر حلال: از منظر کالبدی، شهر اسلامی-ایرانی منطبق بر سبک زندگی حلال، دارای مؤلفه‌های مشخصی است. معماری چنین شهری، حریم‌های خصوصی و عمومی را به‌دقت تعریف می‌کند و از خلوت مورد نیاز برای خانواده‌ها محافظت می‌نماید. همچنین، فضاهای عمومی به‌گونه‌ای طراحی می‌شوند که امکان تعاملات سالم و غیرمحرمانه را فراهم آورند. وجود مراکز عبادی مانند مساجد در کانون محله‌ها، نه تنها به‌عنوان نمادهای معنوی، بلکه به‌عنوان قطب‌های اجتماعی و فرهنگی عمل می‌کنند (۶). عناصری مانند کوچه‌های با عرض مناسب، حیاط مرکزی خانه‌ها و استفاده از مصالح طبیعی، همگی در خدمت ایجاد محیطی آرامش‌بخش و انسانی هستند که با فطرت پاک انسان هماهنگی دارد.

اقتصاد حلال و مصرف در شهر: بُعد اقتصادی سبک زندگی حلال در شهر، بر محوریت مفهوم «کسب حلال» و «مصرف متعهدانه» استوار است. این بُعد، بر لزوم شکل‌گیری و رونق بازارهای محلی مبتنی بر عدالت، انصاف و دوری از غش و ربا تأکید می‌ورزد. در شهر حلال، نظام اقتصادی به‌گونه‌ای سامان می‌یابد که شهروندان به کالاهای و خدمات حلال به‌آسانی دسترسی داشته باشند و از محصولات حرام و شبه‌ناک دوری گزینند (۱۲). مصرف‌گرایی افراطی و اسراف، که از آفات زندگی مدرن شهری است، در این الگو طرد شده و جای خود را به قناعت، ایثار و توجه به حقوق نیازمندان جامعه می‌دهد.

تعاملات و مناسبات اجتماعی: شبکه روابط اجتماعی در شهر مبتنی بر سبک زندگی حلال، بر پایه اصولی همچون اخوت، اعتماد، احترام متقابل و مسئولیت‌پذیری اجتماعی استوار است. در این جامعه شهری، بی‌اعتمادی، غیبت، تهمت و دیگر رذایل اخلاقی که بنیاد اجتماع را سست می‌کنند، به حداقل می‌رسد. همسایگی، به‌عنوان یک نهاد اجتماعی قوی، احیا می‌شود و شهروندان نسبت به یکدیگر احساس دین و مسئولیت می‌کنند (۱۹). این حس تعلق و همبستگی، امنیت اجتماعی را افزایش داده و شهر را به یک «خانه بزرگ» تبدیل می‌کند که در آن هیچ‌کس احساس تنهایی و غربت نمی‌کند.

فرهنگ، هنر و فراغت حلال: عرصه فرهنگ و اوقات فراغت در شهر، از حساس‌ترین بخش‌ها در سبک زندگی حلال است. در این نگاه، فرهنگ شهری باید به‌گونه‌ای سامان یابد که زمینه‌ساز رشد فضایل اخلاقی و معنوی باشد. تولید و عرضه آثار هنری، برگزاری جشنواره‌ها، طراحی پارک‌ها و فضاهای تفریحی، همه و همه باید در مسیر تعالی انسان و نه تنزل او، گام بردارند (۱۶). هنر اسلامی-ایرانی با محتوای اصیل و روح‌بخش خود، می‌تواند جان شهر را تزکیه کند و در مقابل، هنر مبتذل و ضدارزش، به حاشیه رانده می‌شود. فراغت حلال، به جای بطالت و گناه، به فعالیت‌های سازنده جسمی و روحی اختصاص می‌یابد.

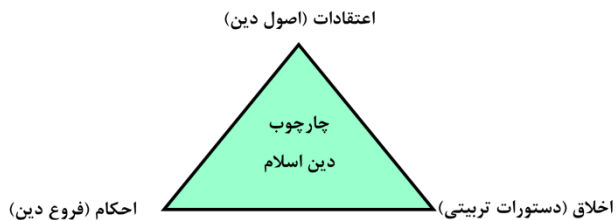
چالش‌های پیش‌رو در شهرهای معاصر: اجرایی‌سازی الگوی سبک زندگی حلال در شهرهای امروز ایران با موانع و چالش‌های متعددی روبه‌رو است. تهاجم فرهنگی از طریق فضای مجازی و رسانه‌ها، غالب‌بودن الگوی غربی شهرنشینی، مشکلات اقتصادی مانند بیکاری و تورم که فشار مضاعفی بر خانواده‌ها وارد می‌آورد و ضعف نهادهای نظارتی و فرهنگی، ازجمله این موانع هستند (۱۰). این عوامل دست به دست هم داده‌اند تا در بسیاری از cases، سبک زندگی غربی بر سبک زندگی اسلامی-ایرانی غلبه یابد و فاصله میان آرمان‌شهر دینی و واقعیت شهر موجود را روزبه‌روز بیشتر کند.

راهکارها و نقش حکمرانی شهری: تحقق شهر حلال، بدون عزم جدی و برنامه‌ریزی دقیق نهادهای حکمرانی شهری ممکن نیست. شهرداری‌ها و شوراهای شهر می‌توانند با تصویب قوانین و مقررات مناسب، در زمینه‌هایی چون تبلیغات شهری، کاربری اراضی، حمایت از کسب‌وکارهای حلال و ایجاد فضاهای عمومی ایمن و سالم، نقش‌آفرینی کنند (۲). اعطای مجوزها و پروانه‌ها باید منوط به رعایت ضوابط اسلامی-ایرانی باشد. همچنین، آموزش شهروندی و ترویج فرهنگ حلال از طریق رسانه‌های محلی می‌تواند بستر ساز تغییر نگرش‌ها و رفتارهای عمومی شود.

نقش محوری خانواده و نهاد آموزش: خانواده، به‌عنوان هسته اولیه جامعه‌پذیری، اصلی‌ترین نهاد در نهادینه‌کردن سبک زندگی حلال است. انتقال ارزش‌ها، باورها و الگوهای مصرف و رفتار از درون خانواده آغاز می‌شود. در کنار خانواده، نهادهای آموزشی اعم از مدرسه و دانشگاه، مسئولیت سنگینی در تربیت نسل شهروند حلال محور برعهده دارند (۲۱).

سیستم آموزشی باید به‌جای تأکید صرف بر مفاهیم علمی، به پرورش انسان‌هایی متعادل، بااخلاق و آشنا با وظایف شهروندی خود در قبال خدا و خلق خدا پردازد. همکاری بین خانواده، مدرسه و مسجد می‌تواند یک مثلث تربیتی قدرتمند ایجاد کند. اخلاق (جمع خُلق)، در فرهنگ لغات عمید به‌معنای خوی، طبع، سبجه، عادت (۲۲) بیان شده است. معادل انگلیسی اخلاق، واژه

ایتیک^۱ است و معادل‌های دیگری^۲ نیز می‌تواند معانی نزدیک‌تری به اخلاق داشته باشد. به‌طور کلی، اخلاق در اکثر تخصص‌های دانشگاهی نظیر علوم پزشکی، مهندسی، علوم انسانی، هنر و معماری و علوم پایه مورد تحقیق و پژوهش قرار می‌گیرد و اغلب نهادها و سازمان‌های تخصصی نظیر نظام مهندسی و نظام پزشکی، دارای منشور اخلاق حرفه‌ای ویژه کارکنان و متخصصان و مراجعان سازمان مربوطه هستند. دین اسلام مشتمل بر سه قسمت است: ۱- اعتقادات یا اصول دین؛ ۲- احکام یا فروع دین؛ ۳- اخلاقیات یا دستورات تربیتی. اصول دین عبارت است از آن چیزهایی که لازم است در دل خود به آنها ایمان و اعتقاد داشته باشیم و آن پنج چیز است: توحید، معاد، عدل، نبوت، امامت (۲۶). *الْإِسْلَامُ هُوَ التَّسْلِيمُ* در مقابل چه؟ شخص؟ نه، بلکه تسلیم در مقابل حق؛ یعنی وقتی با حق مواجه شد، حالت طغیان و عصیان نداشته باشد (۲۵).

شکل ۱- چارچوب دین اسلام و ابعاد سه‌گانه اعتقادات، احکام و اخلاق

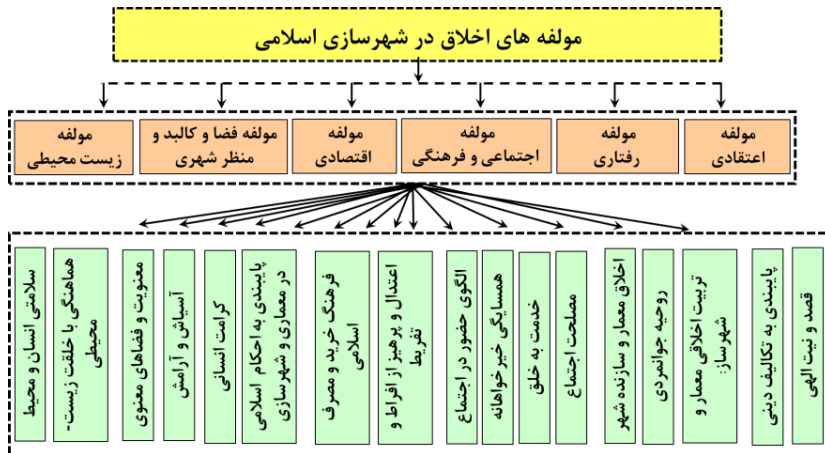
۵. ابعاد و راهبردهای اخلاق اسلامی در شهر اسلامی

دوری از افراط و تفریط و تعادل در آراستگی بناها و فضاهای شهری و شهرها نیز باید رعایت شود. سه جنبه اصلی در پرداختن به ارزش‌های اخلاقی نقش مهمی دارند: گونه‌شناسی فضا که بر دو نوع فضا تأکید دارد: فضای انسان‌ساز و فضای طبیعی. مقیاس فضا: مقیاس کلان و خرد و درک فضا که بیانگر کیفیت فضایی است. الگوی شهری اسلامی در ایجاد توازن عادلانه بین ارزش‌های جمعی و آزادی فردی، موفق بوده است که در برخی سازوکارهای معماری، انعطاف‌پذیری و در برخی دیگر، سختی ایجاد کند. به‌عنوان مثال، تزئینات در فضاهای عمومی مجاز است، اما در نمای بیرونی فضاهای شخصی یا خصوصی ممنوع است؛ در حالی که در فضای داخلی مجاز است. این همان نگرانی برای مقیاس است. به‌طور کلی، کیفیت اصلی وحدت در تنوع است. تقریباً، ایجاد وحدت موجب فروتنی و برابری شده که از طریق آن همبستگی پدیدار می‌شود و تنوع، باعث ترویج آزادی

1. Ethic

2. Compartment, Behavior, Morality, Moral

فردی و دموکراسی می‌شود. در گذشته، الگوی سنتی شهری اسلامی که مظهر میراث اخلاق اسلامی بود، موفق به تولید فردی عاقل و باهوش و جامعه‌ای خوب شده است (۳۰). کارکردهای اجتماعی، مذهبی، اداری و نمایندگی با هم مرتبط هستند. بر این اساس، ضلع بیرونی بناها اهمیت چندانی نداشته و قسمت داخلی آن بسیار تزئین شده است. شهر، یک واقعیت چندبُعدی متشکل از عوامل اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، طبیعت و بناها و فضاهای شهری است که براساس قوانین و مقررات، سنت‌ها و فرهنگ و اعتقادات معماران، مهندسان، حاکمان و مردم شهر در طول زمان ساخته می‌شود. بنابراین، شهر دارای ابعاد اعتقادی، رفتاری، اجتماعی و فرهنگی، فضا و کالبد و منظر شهری و محیط‌زیست است و دارای مؤلفه‌ها، نموده‌ها و مصادیق شهری، شاخص‌ها و راهبردهای اخلاق محوری برای نیل به اهداف شهر اسلامی اخلاق‌گرا است.

شکل ۲- دیاگرام مؤلفه‌ها و شاخص‌های پژوهش

۱-۵. مؤلفه اعتقادی

اعتقادات حاکمان، مدیران، معماران، شهرسازان، مهندسان و سازندگان می‌تواند در شکل شهر، رویدادها و کیفیت زندگی مردم تأثیر بگذارد. اعتقادات اسلامی همان اصول و فروع دین شامل توحید، عدل، معاد، نبوت و امامت است که هرکدام می‌تواند در نظر و عمل انسان مؤثر واقع گردد. اعتقادات می‌تواند در شکل، محتوا، رویدادها، رفتارها و حال و آینده شهر تأثیرات مثبت یا منفی بگذارد. مصادیق و تأثیرات مؤلفه اعتقادی در شهر اسلامی عبارتند از:

قصد و نیت الهی: نیت همان تمایل، خواسته قلبی، قصد، انگیزه و عزم و اراده فاعل است. اخلاق در نیت عبادات شرط است و مراد از آن این است که قصدی غیر از خداوند در عمل عبادی

نباشد (۵). خدای تعالی می‌فرماید: «وَاحْفَظْ جَنَاحَكَ لِمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ؛ و بر خویش فرو دار، (به فروتنی و مهربانی) ایشان را که بر پی تو روند از مؤمنان» (شعراء، ۲۶). اگر نیت تصمیم‌گیران، سازندگان، معماران و بنایان خدامحورانه باشد؛ شهر پایدار و ماندگار خواهد بود و حقوق الهی، حقوق اجتماع و حقوق طبیعت فدای منافع فردی نخواهد شد. همچنین، نیت خدامحورانه معمار و شهرساز و مدیر باعث می‌شود از ساخت‌وسازهای غیرضرور اجتناب شده و برج‌ها و عمارت‌های تجملی شکل نگیرد؛ بلکه زیرساخت‌های مطلوب و عادلانه برای همگان فراهم گردد. چه بسیار بناها، برج‌ها، مراکز تجاری و پاساژهایی که به‌قصد خودنمایی و ثروت‌اندوزی با سبک تجملاتی ساخته می‌شوند؛ در حالی‌که مردم و شهر به فضاها و زیرساخت‌های دیگری همچون فضاهای تفریحی، ورزشی و اشتغال نیاز دارند. اگر نیت خالص برای خدا باشد، رفتارها و رویدادهای خدامحورانه در راستای نیازهای طبیعی و فطری مردم، برنامه‌ریزی و ایجاد می‌شود. با نیت‌های پاک و خدایی مردم، معماران، شهرسازان و مدیران، بسیاری از نیازها حل شده و بسیاری از مسائل عدیده‌کنونی شهرها اعم از ترافیک، شکاف و تضاد بالاشهر و پایین‌شهر، اسکان غیررسمی و فقر ایجاد نمی‌شود.

پایبندی به تکالیف دینی: حقوق الهی شامل اعمال عبادی و به‌جا آوردن تکالیف دینی است. از جمله این واجبات، فروع دین است که ادای نماز و روزه و وجوهات شرعیه بدیهی است. در شهرسازی اسلامی، توجه به حقوق الهی برای متخصصان و مدیران شهری در فرآیند تصمیم‌گیری و امورات تخصصی لازم است. پایبندی معمار و شهرساز و مهندس و مدیر به تکالیف دینی به‌ویژه در زندگی حرفه‌ای، ایجاب می‌نماید که حقوق الهی و اجتماعی و طبیعت را به‌جا آورد. از جمله اینکه طراحی شهر و محله با مرکزیت مسجد باشد و اخلاق اسلامی را در نظر و عمل به‌ویژه در به‌جا آوردن فرائض دینی و رعایت حلال و حرام رعایت نماید.

۲-۵. مؤلفه رفتاری

رفتارهای انسان به‌ویژه معماران، شهرسازان، مهندسان و مدیران، نقش مهمی در هدایت سبک زندگی شهروندان، شکل شهر و مشارکت شهروندان و متخصصان در فرآیندهای شهرسازی دارد. اگر معمار و شهرساز و مهندس متواضع باشد، به حقوق شهروندان و مشارکت ذی‌مدخلان احترام می‌گذارد.

اخلاق معمار و سازنده شهر: اخلاق معمار، اعم از برنامه‌ریزان، مهندسان، شهرسازان و مدیران شهری در سرنوشت شهر و شهروندان، بسیار مؤثر است. اگر شهر بر مبنای اخلاق اسلامی ساخته

شود، می‌تواند بستر فعالیت‌ها، رفتارها و رویدادهای انسانی، الهی و اخلاقی باشد و برعکس. در فرهنگ ایرانی و اسلامی، معمار دارای بایسته‌های اخلاقی فتوت‌نامه‌هایی در فرآیند آموزش و کار معماری بوده است که برگرفته از اعتقادات و فرهنگ شیعه، در تربیت معمار اخلاق‌مدار مؤثر بوده است. در شهرسازی معاصر ایران، رویه‌هایی همچون امضافروشی، گرفتن و دادن پروژه با رشوه، عدم رعایت تعارض منافع در فرآیند شهرسازی و دخالت‌های غیرتخصصی و عدم پایبندی به الزامات تخصص‌های دیگر مانند ملاحظات زیست‌محیطی، اجتماعی، فرهنگی و تاریخی موجب بروز مسائل عدیده‌ای شده است.

روحیه جوانمردی: هر انسانی به‌ویژه متخصصان، مدیران و مهندسان از لحاظ اخلاقی باید به شأن جوانمردی پایبند بوده و آن را به‌جا آورد. از جمله نمودهای جوانمردی، تواضع و فروتنی انسان است که مستلزم احترام به همگان و رعایت حقوق آنها است. در امر برنامه‌ریزی و طراحی شهری باید توزیع امکانات و زیرساخت‌ها به‌گونه‌ای عادلانه طراحی شود؛ تا نه بالاشهر و پایین شهری ایجاد شود و نه در حق نسل‌های فعلی و نسل‌های آینده اجحافی شود. در محلات و واحدهای همسایگی باید حقوق تمامی اقشار سنی و جنسی به‌ویژه کودکان، معلولین، سالمندان و خانواده‌ها رعایت شود. در شهرسازی معاصر ایران، افرادی دارای سِمَت‌ها، مشاغل و درآمدهای متعدد بوده و بسیاری دیگر با وجود تخصص و توانمندی، بیکار و فاقد و شغل و درآمد هستند. رعایت جوانمردی در پذیرش مسئولیت‌ها و اجازه ایفای نقش همه توانمندان و متخصصان از ملزومات جوانمردی است. همچنین، در ساخت‌وسازها رایج است که در احداث یک بنا سایه‌اندازی و اشرافیت به بناهای پیرامون، محل مناقشه و مزاحمت است. اخلاق جوانمردی ایجاب می‌کند که حتی اگر رویه قانونی، اجازه می‌دهد اضافه طبقاتی احداث نشده و مزاحمتی برای همسایگان ایجاد نشود.

تربیت اخلاقی معمار و شهرساز: یکی دیگر از احکام و اخلاق معمار و معماری، نحوه آموزش و تربیت معمار و شهرساز است. در سنت ایرانی، نظام استاد و شاگردی از مهم‌ترین سنت‌های تربیت معمار و شهرساز است. مطابق این سنت، اخلاق اسلامی در منشوری به نام فتوت‌نامه‌ها نگاشته شده است که هر شاگردی در مراحل مختلف شاگردی اعم از شاگرد و یار، این اصول فتوت را در عمل تمرین می‌کند. عدم پایبندی به این نظام و اخلاقیات آن، موجب رشد معماران فاقد اخلاق بسیاری شده است که در امورات ساخت‌وسازهای غیرمجاز و بی‌کیفیت و خیانت به شهر و مردم دخیل بوده‌اند. امضاءفروشی‌ها، ساخت‌وسازهای فریبنده و تجملاتی، تخلفات ساختمانی، قصور در نظارت و وظایف نظارت و طراحی و محاسبه ساختمان در معماری و شهرسازی معاصر ایران امری رایج شده است که بازگشت به اخلاق و الزامات آن را می‌طلبد.

۳-۵. مؤلفه اجتماعی و فرهنگی

مصلحت اجتماع: شهر اسلامی نیز علاوه بر برخورداری از روح اسلامی باید مبتنی بر نفی حرج بوده و بدون مشقت و سختی برای مردم قابل استفاده باشد. چنانکه در بسیاری از شهرهای معاصر در جنبه‌های حمل و نقلی، فضاهای شهری و محله‌ها و زیرساخت‌های شهری و محله‌ای دارای کمبودها، نواقص و سختی‌های متعددی است که نیازمند بازنگری است. الگوی برنامه و طراحی می‌تواند در حل مسائل مختلف و یا جلوگیری از بروز آنها مؤثر باشد. به‌عنوان مثال، برنامه یا طرح می‌تواند پرهزینه یا مقصد باشد؛ پروژه می‌تواند نظم طبیعی و زیست‌محیطی از قبل موجود را حفظ نماید و یا برعکس موجب تخریب و آسیب به آن شود؛ پروژه می‌تواند چنان باشد که موجب آسایش همگان باشد و یا تعارضات مالکانه و نارضایتی افراد و گروه‌ها را ایجاد کند. پروژه‌های عمرانی و شهری بسیاری هستند که نیازمند صرف هزینه‌های گزاف می‌باشند. به‌طور کلی، می‌توان مصادیق مهم در شهر و شهرسازی را به شرح زیر نام برد: اولویت ایجاد و تقویت زیرساخت‌های شهری؛ اولویت رسیدگی به فقرا و نیازمندان؛ اولویت ساماندهی بی‌خانمان‌ها، متکدیان، کودکان کار و خیابان؛ اولویت تسهیل عملکردهای شهری؛ اولویت اقدامات ضدحریق بناها و فضاهای شهری؛ اولویت اقدامات برای ایمن‌سازی شهر و فضاهای شهری از خطر سیلاب؛ اولویت اقدامات مقاوم‌سازی بناها و فضاهای شهری در برابر بحران زلزله؛ اولویت پدافند غیرعامل (ایمن‌سازی افراد و بناها و فضاها در برابر سوانح طبیعی و مصنوعی)؛ اولویت اقدامات مدیریت بحران (فضاهای چندمنظوره برای تخلیه اضطراری و ملزومات امداد و نجات)؛ اولویت زیرساخت‌های تأمین و حفاظت و نگهداری آب و ملزومات آن؛ اولویت تأمین ساختارهای شهری و محله‌ای مطلوب برای زندگی راحت و آسایش شهروندان؛ اولویت ایجاد درآمدهای پایدار برای شهرداری.

خدمت به خلق: در شهرسازی اسلامی، توجه به نیازهای مردم در تأمین سرانه کاربری‌های شهری همان خدمت به خلق است. این نیازها به‌ویژه نیازهای اصلی شهر و محلات، به‌ویژه زیرساخت‌های شهری، فضاهای سبز، ورزشی و فرهنگی، فضاهای بازی کودکان در محله و شهر از این قبیل‌اند. امری که در شهرسازی معاصر ایران، اغلب جای خود را به ساخت‌وسازهای سودجویانه، برج‌سازی، پاساژسازی و تغییر کاربری‌های شهری به نفع افراد و گروه‌های خصوصی داده است. مسئله‌گشایی در شهرسازی و پرداختن به مشکلات مردم، رویکردی است که می‌تواند خدمات زیادی به مردم ارائه نماید.

خیرخواهی و همسایگی خیرخواهانه: احترام به همسایه‌ها و رعایت حقوق همسایگان در زندگی روزمره و یا در هرگونه ساخت‌وسازی ضروری است. مطابق حدیث «هرآنچه را که برای خود

می‌پسندی، برای دیگران هم بیسند»، انسان باید خیر و نیکی سایرین و به‌ویژه همسایه خود را بخواهد. ازجمله نمودهای خیرخواهی، پرهیز از مزاحمت برای همسایگان، اجتناب از اشرافیت و نقض حریم همسایگان است. مزاحمت‌های صوتی، پارکنینگ مزاحم مقابل منزل یا محل تردد همسایه و دشواری زندگی برای همسایه ازجمله موارد رایج در محلات است. کمک به نیازمندان و مهربانی با ساکنان و احترام به همگان از موجبات این امر است.

۵-۴. مؤلفه اقتصادی

فرهنگ خرید و مصرف اسلامی: خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «و کسانی‌اند که چون انفاق کنند نه ولخرجی می‌کنند و نه تنگ می‌گیرند و میان این دو [روش] حد وسط را برمی‌گزینند» (فرقان، ۶۷). رعایت اعتدال در مصرف، یکی از مهم‌ترین اصول سبک زندگی اسلامی است. به‌طوری‌که انسان از خرید بیشتر، نگهداری غیرضروری کالا و املاک و سرمایه اجتناب نماید. یکی از آسیب‌های شهرسازی معاصر ایران، خرید و نگهداری املاک و زمین برای سرمایه‌گذاری است که موجب بروز معضلاتی در نظام مسکن و اقتصاد زمین و عدم امکان خرید خانه برای برخی از خانواده‌ها می‌شود. در تغییر سبک زندگی شهروندان و ترویج مصرف‌گرایی، تبلیغات بیش از حد در رسانه‌ها و بیلبوردها و فضاهای مجازی و واقعی برای سودآوری و رقابت در کسب ثروت نیز مؤثر است؛ که موجب رقابت منفی در خرید و مصرف بیش از حد می‌شود. در شهرسازی معاصر، احداث مراکز خرید متعدد و پاساژها و مگامال‌ها، موجب ترغیب مردم به خرید و مصرف بیشتر و تغییر سبک زندگی شهروندان می‌شود. امری که در بازارهای سنتی به‌گونه‌ای بود که اغلب، مردم فقط با احساس نیاز واقعی به فضاها و حجره‌های مربوطه مراجعه نموده و به‌قدر نیاز خویش خرید می‌نمودند.

اعتدال و پرهیز از افراط و تفریط: خداوند در سوره بقره آیه ۱۴۳ قرآن کریم می‌فرماید: «و بدین‌گونه شما را امتی میانه قرار دادیم» (بقره، ۱۴۳). در شهرسازی معاصر، افراط و تفریط‌های بسیاری اتفاق می‌افتد. ازجمله گسترش و اندازه بیش از حد بزرگ شهرها و کلان‌شهرها که با مسائل عدیده‌ای همراه است و موجب آسیب‌پذیری بیشتر در سوانح و بحران‌های طبیعی و مصنوعی می‌شود. نمونه دیگر، مرتفع‌ساختن بیش از حد بناها و ظهور برج‌ها و بناهای بلندمرتبه تجاری و اداری و مسکونی است که معضلات زیست‌محیطی و عملکردی و سبک زندگی ناسازگار با اخلاق اسلامی را به‌دنبال دارد. همچنین، افراط در خرید و مصرف، افراط و تفریط در استقرار امکانات در یک بخش شهر و کمبود خدمات و امکانات در بخش‌های دیگر و ظهور پدیده بالاشهر و پایین‌شهر است.

۵-۵. مؤلفه فضا و کالبد و منظر شهری

آسایش و آرامش: آسایش جسمی و آرامش روحی از ملزومات زندگی اخلاق مدار در شهر است. معمار، شهرساز و مهندس در این زمینه وظایفی حقوقی و اخلاقی دارند که پایبندی به آنها در فرآیند طراحی، نظارت، محاسبه، اجرا و بهره‌برداری می‌تواند به این امر کمک نماید. در شهرسازی معاصر، احداث مجموعه‌های بزرگ‌مقیاس نظیر برج‌ها و مراکز خرید و ساختمان‌های پزشکان در مراکز شهرها و مجاورت محلات، موجب سلب آسایش بسیاری از ساکنان و عابران و شهروندان می‌شود. تولید سفرهای غیرضرور و ایجاد اختلالات ترافیکی و آلودگی‌های صوتی و هوا موجب تضعیف آسایش و آرامش خانواده‌ها می‌شود. مسائل شهری مذکور علاوه بر آسایش و آرامش، سلامت جسم و روح انسان به‌ویژه افراد آسیب‌پذیر و کم‌توان را نیز تهدید می‌نماید. در شهرسازی اسلامی، مناظر شهری باید براساس احکام و اخلاق اسلامی ایجاد شود. منظر و نمای بیرونی بناها و فضاها ساده و اما تزئینات داخلی بناها در حد اعتدال باشد. مناظر تجمّلاتی و اشرافی بناها از جمله نماهای رومی برای فخرفروشی، موجب سلب آرامش سایر شهروندان و همسایگان و عابران می‌شود. همچنین، منظر نمادها و نشانه‌ها و مبلمان شهری نیز باید اصول اخلاقی شامل منع صورت‌گری، تذکر یاد خدا، آموزش و ترویج سبک زندگی اسلامی را مد نظر قرار دهد.

پایبندی به احکام اسلامی در معماری و شهرسازی: در احکام اسلامی، رعایت قواعد فقهی به‌ویژه قاعده «لاضرر»، ضروری است. مطابق این قاعده هرگونه ضرر رساندن به خود و دیگران مجاز نیست. این ضرر می‌تواند از طریق ساخت‌وساز، سایه‌اندازی و اشرافیت و یا روش‌های دیگر برای همسایه و عابر و ساکنان و کاربران باشد. بسیارند بناهایی که با حذف پاسیو و نورگیر، فاقد نورگیری و تهویه لازم بوده و موجب ضرر جسمی و روحی به استفاده‌کنندگان می‌شود. از دیگر قواعد فقهی در معماری و شهرسازی، قاعده فقهی «لاجر» است که مطابق این قاعده، شهرسازی نباید موجب بروز حرج‌های جسمی، روحی، مالی برای سایرین شود. قاعده فقهی اهم و مهم نیز بر این است که در مواقع تراحم بین اهم و مهم، اهم ارجح‌تر بوده و تشخیص این امر با متخصصان متعهد به فقه تمدنی و اخلاق اسلامی است. از جمله مصادیق این قاعده، تراحم مصلحت بین حقوق مالکانه مالکان و نیاز مردم و شهر در تعریض خیابان‌ها و یا احداث برخی زیرساخت‌های ضروری شهری است که ضمن رعایت عدالت و پرداخت حقوق مالکانه مالکان، تملک و احداث زیرساخت عمومی، اهم و مهم‌تر از حقوق مالکان می‌باشد.

کرامت انسانی: کرامت انسانی به معنای بزرگ داشتن و مکرم ساختن است. از جمله مصادیق این امر، تکریم انسان در ادارات یا همان تکریم ارباب رجوع است. کرامت انسانی در شهرسازی اسلامی

می‌تواند با گرامیداشت انسان در ابعاد مختلف زندگی اجتماعی محقق شود. احساس عزت نفس در شهروندان و خانواده‌ها با رعایت حریم آنها، پرهیز از سوءاستفاده برای مقاصد مادی و جذب سرمایه و سودجویی، یکی از این مصادیق است. بسیاری از برج‌سازی‌ها و پاساژسازی‌ها با ایجاد فضاهایی ناسازگار با شأن انسان موجب تضعیف کرامت ساکنان و کاربران می‌شوند.

معنویت و فضاهای معنوی: تجلی مسجد در مراکز محله و شهر و الگوی ارسن شهری می‌تواند معنویتی را از لحاظ بصری و عملکردی در محلات و شهرها ایجاد نماید. مناظر آرامش‌بخش، با الهام از هنرهای ایرانی-اسلامی، حضور آب و گیاه و سرزندگی طبیعی و اجتماعی و رویدادهای آیینی ایرانی-اسلامی می‌توانند معنویت و فضاهای معنوی را خلق نمایند.

۵-۶. مؤلفه زیست‌محیطی

هماهنگی با خلقت زیست‌محیطی: از دیدگاه آیت‌الله جوادی آملی خلقت زیست‌محیطی شامل حیوانات و گیاهان، دارای حقوقی مقدس است که در امورات فردی و جمعی باید به آنها احترام گذاشته شود. شهرسازی اسلامی احترام به محیط‌زیست شامل حفاظت آب و خاک، گیاهان و حیوانات است که هم حقوق نسل‌های فعلی و آتی و هم حقوق خود مخلوقات زیست‌محیطی را شامل می‌شود. در شهرسازی معاصر، آسیب‌های بسیاری بر محیط‌زیست وارد می‌شود که در اثر مداخلات نابه‌جا در طبیعت، ساخت‌وساز در مسیل‌ها و کوه‌ها و تخریب باغات و گیاهان و جاده‌سازی ایجاد می‌شود. آلودگی‌های هوا و صدا، ایجاد جزایر حرارتی در مراکز پرزدحام شهری، تولید پسماندهای بیش از حد، سیلاب‌های شهری و پساب‌های مضر از جمله این آسیب‌ها است. رعایت اعتدال در ساخت‌وسازها، عدم مداخلات سنگین و بزرگ‌مقیاس در طبیعت و پرهیز از فشار بیش از حد بر طبیعت به بهانه توسعه و گردشگری و شهرسازی از راهبردهای شهرسازی اسلامی است.

سلامتی انسان و محیط: یکی از مهم‌ترین آسیب‌ها و مسائل پیش‌روی شهرهای معاصر، تهدید سلامت جسمی و روحی انسان و محیط است. از جمله این آسیب‌ها می‌توان به شیوع پاندمی‌ها، گرمایش جهانی، تغییر اقلیم، پسماندهای شهری و بحران‌های ناشی از فرآیند ساماندهی آن، سیلاب‌های شهری، آتش‌سوزی‌های وسیع شهری و جنگل‌ها و مراتع، گسترش شهرنشینی، زلزله، طوفان، آلودگی‌های هوا و صدا، کشاورزی و محصولات غیرطبیعی، کم‌تحركی، استرس‌های محیطی و بیماری‌های ناشی از آن، زندگی ماشینی و سبک زندگی ناسالم و ناسازگار با طبیعت اشاره نمود. به‌طور کلی، سلامت جسم و روح انسان و طبیعت نیازمند استفاده از الگوها، محصولات، روش‌ها و فرآیندهای سالم و دوستدار طبیعت در برنامه‌ریزی و طراحی شهری و معماری است. همچنین،

ترویج سبک زندگی سالم و زمینه‌سازی برای تحقق آن، از ارتقای کیفیت حمل و نقل عمومی، ورزش همگانی و تفکیک زباله‌ها گرفته تا استفاده کمتر از پلاستیک و دخالت کمتر در طبیعت، در ساخت‌وسازها ضروری است. شهر اسلامی را می‌توان براساس مبانی اعتقادی، احکام مربوطه و اخلاق اسلامی آن تعریف و توصیف نمود. از آنجایی که اکثریت شهرهای ایرانی دارای مذهب شیعی بوده و این مذهب نیز بر پایه اصول و فروع دین مستحکم است؛ بنابراین، مبنای نظری شهر ایرانی - اسلامی همان اصول و فروع دین و اخلاق اسلامی فرض می‌شود. اصول دین که دارای پنج اصل (توحید، نبوت، معاد، امامت و عدل) است و فروع دین، احکام و قواعد فقهی و اصول اخلاقی به‌ویژه حقوق الهی، حقوق اجتماع و حقوق طبیعت می‌باشد. همچنین، در آموزه‌های اسلامی به اخلاق اسلامی از قبیل تقوا، صداقت، تواضع، احترام، کرامت انسانی، انصاف، جوانمردی و گذشت، توصیه‌های مکرری شده است. شهر می‌تواند روحیات انسان‌ها را تغییر داده و اخلاق افراد و خانواده‌ها و اجتماع را به اخلاق اسلامی یا بیراهه ببرد. همچنین، اخلاق نیز می‌تواند در جنبه‌های فیزیکی و شکلی شهر شامل ساختمان‌ها و فضاهای شهری نمود یابد. احداث ساختمان‌ها مبتنی بر نظم، هماهنگی و قانون، آرامش موجود در رنگ و شکل بناها، احترام به همسایگان و عابران و طبیعت در ساخت‌وساز، خضوع و تعادل و قانون‌مندی شکل شهر، می‌تواند بیانگر اخلاق‌مندی آن باشد و برعکس. همچنین، اخلاق می‌تواند در بُعد اجتماعی شهر، فعالیت‌ها و رفتارهای شهروندان محمل اخلاق باشد و بالعکس. اخلاق می‌تواند در اقتصاد شهر، خرید و مصرف، مراکز تجاری و کاری نیز نمایان شود. کمک به نیازمندان، صرفه‌جویی در مصرف، خرید و مصرف هدفمند در مقابل مصرف‌گرایی و ثروت‌اندوزی و وجود بالاشهر و پایین‌شهر از این قبیل‌اند. ارتباط اخلاق و شهر را می‌توان در مؤلفه‌های اعتقادی، رفتاری، فرهنگی و اجتماعی، اقتصادی، زیست‌محیطی، فضا و کالبد و منظر شهر تبیین و تحلیل نمود. این ابعاد و مؤلفه‌ها که تأثیر شهر بر اخلاق و نمود اخلاق در شهر، به‌علاوه اخلاق معمار و شهرساز می‌باشد؛ دارای شاخص‌ها، مسائل و راهبردهای اخلاقی است (جدول ۲).

جدول ۲- تبیین مؤلفه‌ها، شاخص‌ها و راهبردهای اخلاقی در شهر اسلامی

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	مسائلی پیش‌رو در شهر	راهبردهای اخلاقی در معماری و شهرسازی
مؤلفه اعتقادی	قصد و نیت پایداری به تکالیف دینی تعالی و کمال انسان	عمل برای غیرخدا و منافع فردی عدم اعتقاد به فرائض دینی و سبک شمردن جایگاه مسجد و واجبات دینی و انحراف شهر در بهره‌در ساخت و سازها به سمت ثروت‌اندوزی و دنیا‌گرایی	خالص کردن نیتها و اعمال برای خدا و رضای خدا، اعتقاد قوی به فرائض دینی در نظر و عمل، مرکزیت مساجد در محلّه و شهر، یادگیری و عمل به احکام و اخلاق اسلامی، توجه توأمان به دنیا و آخرت و پرهیز از مادی‌گرایی
مؤلفه رفتاری	اخلاق معمار و سازنده شهر روحیه جوانمردی تربیت اخلاقی معمار و شهرساز	غرور و خودپسندی در تصمیم‌گیریان و انحصارگرایی در مدیریت ضعف صدق و تواضع و خیرخواهی در مهندسان و معماران و مدیران	تواضع معمار و شهرساز و مهندس و مدیر در مراحل کار، مشورت و نظارت‌جویی از خیرگان و ذی‌مدخلان، تربیت اخلاقی معماران و مهندسان و شهرسازان و روحیه جوانمردی در نظر و عمل

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	مسائل پیش‌رو در شهر	راهبردهای اخلاقی در معماری و شهرسازی
مؤلفه اجتماعی و فرهنگی	مشارکت اجتماعی خدمت به خلق نظارت اجتماعی تأمینات مستحکم اجتماعی همسایگی خیرخواهانه الگوی حضور در اجتماع	عدم مشارکت ذی‌نفعان و متخصصان در فرآیندهای برنامه‌ریزی و طراحی، وجود مدیران میانی بر منافع فردی و گروهی در شورای شهر و شهرداریها، کمبود روابط همسایگی در محلات، پرسه زنی و حضور بی‌هدف در فضاهای شهر	خدمت به مردم به عنوان عبادت در تأمین زیرساختها و حل مسائل ضروری شهروندان، ضرورت حضور و تأثیرگذاری متخصصان متعهد در فرآیندهای شهرسازی، تقویت روابط همسایگی خیرخواهانه و مومنانه، ترویج الگوی سبک زندگی ایرانی اسلامی
مؤلفه اقتصادی	فرهنگ خرید و مصرف اسلامی عدالت اقتصادی اعتدال و پرهیز از افراط و تفریط	مصرف‌گرایی و احتکار کالا و زمین و مسکن، زندگی برخی افراد و سوء استفاده از خلاءهای قانونی و مدیریتی، افراط و تفریط در کار و درآمد و سبک زندگی	خرید و مصرف مومنانه، جلوگیری از سوءاستفاده در قبض کالا و املاک، عدالت فضایی در توزیع امکانات و خدمات شهری در تمامی محلات شهر و تعدیل پالاشهر و پایین شهر
مؤلفه فضا و کالبد و منظر شهری	آسایش و آرامش پایداری به احکام معماری و شهرسازی گرامت انسانی، ایمنی و امنیت محتویات و فضاهای محتوی	نبود آسایش و آرامش در برخی محلات فرسوده و مساله دار از لحاظ دشواری تردد و سروصدای مزاحم، منظر شهری اشفته و مخشوش، ناهنجاری برخی فضاهای شهری، زندگی ماشینی	برنامه‌ریزی و طراحی شهری بر مبنای آسایش شهری و منطقه‌ای، طراحی شهری پاسخده برای تمامی گروههای سنی و جنسی، ساماندهی منظر شهری، ساماندهی آسایشی اجتماعی، ایمن سازی پاتها و فضاهای شهری، پایداری احکام و پازنگری در قوانین موجود
مؤلفه زیست محیطی	هماهنگی با خلقت زیست‌محیطی سلامتی جسم و جان انسان و محیط	آسیب به طبیعت در ساخت و سازها، آلودگی هوا و صدا، سیلاب شهری	برنامه‌ریزی و طراحی دوستدار طبیعت، سبک زندگی سالم، ایمن سازی زیرساختهای شهری

۶. بحث و یافته‌های پژوهش

سبک تفریح و گذران اوقات فراغت حلال: اوقات فراغت در سبک زندگی حلال، به‌عنوان فرصتی برای تجدید قوای جسمی و روحی در مسیر عبودیت تعریف می‌شود، نه فرار از مسئولیت‌ها یا ارضای امیال نفسانی. این سبک، تفریحات را به فعالیت‌هایی سازنده، آموزنده و جمعی که موجب تقویت ایمان و اخلاق می‌شوند، محدود می‌کند. نمونه‌های متعددی آن شامل ورزش‌های سالم، مطالعه، گردش در طبیعت، حضور در اماکن مذهبی و فرهنگی و مشارکت در فعالیت‌های عام‌المنفعه است. در مقابل، هرگونه تفریحی که مستلزم اختلاط نامحرم، اتلاف وقت، تحریک حسّات نفسانی یا هدر دادن منابع باشد، مردود شناخته می‌شود (۲۴). بنابراین، برنامه‌ریزی برای توسعه امکانات فراغتی همسو با این ارزش‌ها، از وظایف ضروری حکمرانی شهری اسلامی است (۲۸).

سبک گردشگری حلال: گردشگری حلال، گونه‌ای از سفر است که در آن، مسافر ملتزم به رعایت احکام اسلامی در تمامی مراحل سفر، از انتخاب مقصد و وسیله نقلیه گرفته تا انتخاب اقامتگاه و فعالیت‌های درون مقصد، می‌باشد. این سبک، افزون‌بر ارائه خدمات غذایی حلال و امکانات عبادی، بر تجربه‌ای اخلاق‌مدارانه و احترام‌آمیز نسبت به فرهنگ و محیط‌زیست مقصد تأکید دارد. گردشگری حلال، به‌دنبال تعمیق معنویت، دانش و صلح است و از هرگونه فعالیتی که منجر به فساد یا بی‌حرمتی به مقدسات شود، اجتناب می‌ورزد (۲). توسعه این نوع گردشگری، نیازمند ایجاد زیرساخت‌های مناسب و آموزش ذی‌نفعان است (۱۰).

سبک غذا و نوشیدنی حلال: مصرف غذا و نوشیدنی حلال، تنها منحصر به ذبح شرعی حیوانات نیست؛ بلکه مفهومی گسترده‌تر دارد که طهارت منبع، سالم بودن، پاکیزگی در فرآیند تولید و توزیع،

و دوری از اسراف را در بر می‌گیرد. در شهر اسلامی، دسترسی آسان به مواد غذایی حلال و سالم، یک حق شهروندی محسوب می‌شود و بازارها و فروشگاه‌ها موظف به شفافیت در ارائه این محصولات هستند. فرهنگ «خوردن برای عبادت» در مقابل «عبادت برای خوردن» در این سبک ترویج می‌شود؛ به این معنا که تغذیه باید در راستای تقویت بدن برای انجام تکالیف الهی باشد (۱۲). آموزش تغذیه سالم و حلال از طریق رسانه‌ها و نهادهای آموزشی از ارکان تحقق این سبک است (۲۱).

سبک لباس و پوشش حلال: پوشش حلال، نماد بیرونی حیا و درونی و التزام به امر به معروف و نهی از منکر در عرصه عمومی شهر است. این سبک، پوشش را نه تنها برای زنان که برای مردان نیز تعریف می‌کند و بر رعایت عفت، پاکیزگی، سادگی و دوری از خودنمایی و تشبیه به جنس مخالف تأکید می‌ورزد. لباس، به‌عنوان پرچم هویت فرد مسلمان، باید هویت اسلامی-ایرانی او را متجلی کند و در عین حال، امکان انجام فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی را برای وی فراهم آورد (۱۶). تبلیغات و مدهای غربی که تحریک‌کننده و هویت‌زدا هستند، بزرگ‌ترین چالش در برابر نهادینه شدن این سبک در شهر به‌شمار می‌روند (۱۹).

سبک کسب‌وکار حلال: کسب‌وکار حلال، بر پایه اصولی چون عدالت، صداقت، امانتداری، شفافیت و رعایت حقوق طرفین معامله استوار است. در این سبک، هرگونه معامله‌ای که منجر به ربا، غش، کم‌فروشی، گران‌فروشی، احتکار، فروش کالاهای حرام یا شبهه‌ناک شود، ممنوع است. بازار در شهر اسلامی باید کانون مبادلاتی باشد که در آن اعتماد و اطمینان متقابل حاکم است (۲۴). حمایت از تولیدکنندگان و تجار متعهد و ایجاد نظام نظارتی قوی برای تشخیص و برخورد با متخلفان، از پیش‌نیازهای اساسی ترویج این سبک است (۲۸).

مقررات و قوانین حلال: مقررات و قوانین حلال، به مجموعه ضوابطی اطلاق می‌شود که توسط نهادهای حکومتی و شهری برای تسهیل و تضمین اجرای سبک زندگی حلال در سطح جامعه وضع می‌شود. این قوانین می‌تواند در حوزه‌های مختلفی از جمله معماری و شهرسازی (مثلاً رعایت حریم بصری)، کسب‌وکار (منع تبلیغ کالاهای حرام)، فرهنگ (نظارت بر محتوای رسانه‌ها) و اجتماع (حفظ عفت عمومی) اعمال گردد. این مقررات نباید سلیقه‌ای یا محدودکننده آزادی‌های مشروع باشد؛ بلکه باید خردمندانه و براساس مصالح قطعی جامعه اسلامی طراحی شوند (۶). قانون‌گذاری حلال، مسیر را برای تحقق تمدن اسلامی هموار می‌سازد.

روابط اجتماعی حلال: روابط اجتماعی حلال، بر محور اخوت اسلامی، احترام متقابل، صداقت، وفای به عهد و رعایت حقوق والدین، همسایگان و آحاد جامعه شکل می‌گیرد. در این سبک، روابط

زن و مرد در محیط‌های عمومی و کاری، براساس ضوابط شرعی و با هدف حفظ عفت و کرامت انسانی طرفین، تعریف می‌شود. غیبت، تهمت، سخن‌چینی و هرگونه عمل دیگری که باعث گسست پیوندهای اجتماعی می‌شود، به‌شدت طرد می‌گردد (۱۲). تقویت نهاد همسایگی و احساس مسئولیت جمعی، از شاخص‌های اصلی سلامت روابط اجتماعی در یک محله یا شهر حلال است (۲).

مراسمات و آیین‌های حلال: مراسمات و آیین‌های حلال، مناسک و گردهمایی‌هایی هستند که ضمن پاسداشت فرهنگ اصیل اسلامی-ایرانی، فاقد هرگونه عنصر خرافی، اسراف‌کاری، اختلاط نامحرم و یا شیوه‌های مغایر با شریعت هستند. اعیاد مذهبی مانند عید فطر و قربان، مراسم عزاداری محرم و صفر، و جشن‌های ملی مانند نوروز، اگر در چارچوب ارزش‌های اسلامی برگزار شوند، مصداق بارز این آیین‌ها هستند. این مراسم، کارکرد تقویت‌کننده هویت جمعی و انسجام اجتماعی دارند (۱۰). مدیریت شهری موظف است با تخصیص دادن فضاها برای مناسب و تسهیل‌گری، زمینه برگزاری شایسته این آیین‌ها را فراهم کند.

خانواده حلال: خانواده حلال، کانون اصلی تربیت نسل حلال‌محور و هسته بنیادین جامعه اسلامی است. این نهاد بر ازدواج آسان و پایدار، محبت و احترام متقابل زوجین و تربیت فرزندان صالح استوار است. در این سبک، روابط داخلی خانواده بر پایه تقسیم وظایف براساس فطرت و شرع، و روابط خویشاوندی بر محور صلح‌رحم شکل می‌گیرد. هر عاملی که بنیان خانواده را تهدید کند، مانند طلاق‌های بی‌مورد، تجمل‌گرایی در مهریه و مراسم عروسی، یا رسانه‌های مخرب، با رویکردی پیشگیرانه و فرهنگی مورد مقابله قرار می‌گیرد (۲۱). اقتصاد مقاومتی در سطح خانواده، یکی از ارکان تحکیم این نهاد است.

روابط فضای مجازی حلال: فضای مجازی حلال، به‌معنای استفاده مسئولانه، اخلاق‌مدارانه و هدفمند از ابزارهای دیجیتال در جهت تعالی فرد و جامعه است. این سبک، بر تولید و مصرف محتوای مفید، آموزشی و معنوی تأکید دارد و از ورود به فضاها غیراخلاقی، اتلاف وقت، شایعه‌پراکنی و هتک حرمت افراد به‌شدت پرهیز می‌کند. حفظ حریم خصوصی در شبکه‌های اجتماعی، رعایت ادب در تعاملات و استفاده از ظرفیت این فضا برای امر به معروف و نهی از منکر از ویژگی‌های کاربر حلال است (۱۹). آموزش سواد رسانه‌ای به خانواده‌ها، اصلی‌ترین راهکار برای مصونیت در برابر آسیب‌های این عرصه است.

آموزش و پژوهش حلال: آموزش و پژوهش حلال، فرآیندی است که در آن محتوا، روش‌ها و اهداف تعلیم و تربیت، همسو با ارزش‌های اسلامی و در جهت پرورش انسان‌های عالم، متعهد و مفید برای جامعه طراحی می‌شود. در این نظام آموزشی، علم و دین از هم جدا نیستند و دانش‌آموز

یا دانشجو به دنبال کسب معرفتی است که او را به خداوند نزدیک‌تر کند. پژوهش‌های حلال، به مسائل واقعی جامعه اسلامی می‌پردازند و از هرگونه سرقت ادبی، تحریف و یا تحقیقات مضر برای سلامت عمومی، اجتناب می‌ورزند (۱۶). دانشگاه اسلامی، زایشگاه تمدن نوین اسلامی است.

منظر شهری حلال: منظر شهری حلال، به چهره و سیمای کالبدی شهر اشاره دارد که بازتاب‌دهنده هویت، ارزش‌ها و فرهنگ حاکم بر آن است. این منظر، عاری از تبلیغات و تصاویر تحریک‌کننده، بدنه‌های آشفته و زشت، و آلودگی‌های بصری و محیطی است. در عوض، با نمادهای معنوی مانند گنبد و مناره مساجد، المان‌های معماری اسلامی-ایرانی، فضای سبز وسیع و نگهداری‌شده، و نظم و پاکیزگی عمومی شناخته می‌شود (۶). منظر شهری حلال، آرامش‌بخش بوده و شهروند را به تفکر و تعالی دعوت می‌کند، نه به هیجان و مصرف‌گرایی.

رسانه و ارتباطات مجازی و رسانه‌ای حلال: رسانه حلال، نهادی است که رسالت خود را نه دنباله‌روی از جریان‌های جهانی، که ترویج ارزش‌های اسلامی، وحدت‌بخشی، روشنگری و مقابله با جنگ نرم دشمن می‌داند. این رسانه، با تولید محتوای غنی، جذاب و سالم، به نیازهای فکری و فراغتی جامعه پاسخ می‌گوید و از انتشار اخبار کذب، شایعات، مطالب مبتذل و هرآنچه که موجب ترویج فساد یا تفرقه می‌شود، خودداری می‌ورزد (۱۰). رسانه حلال، آینه تمام‌نمای فرهنگ اسلامی-ایرانی و پل ارتباطی مستحکمی بین ملت و حکومت است.

تبلیغات و مدهای حلال: تبلیغات و مد حلال، ابزارهایی برای ترویج الگوهای مصرف و سبک زندگی همسو با ارزش‌های دینی هستند. این تبلیغات، صادقانه، غیرفریبنده، به‌دور از استفاده از زنان به‌عنوان کالا، و عاری از تشویق به اسراف و مصرف‌گرایی افراطی هستند. مد حلال، به‌جای تقلید کورکورانه از Trends غربی، به نوآوری در چارچوب عفت و حیا با الهام از فرهنگ و هنر اصیل اسلامی-ایرانی می‌پردازد (۱۹). این صنعت می‌تواند با ایجاد اشتغال و تقویت تولید ملی، به اقتصاد کشور نیز کمک شایانی کند.

خانه و محل زندگی حلال: خانه حلال، بیش از یک سرپناه، یک sanctuary و محیطی امن برای آرامش، عبادت و تربیت نسل است. معماری آن براساس رعایت حریم‌های خصوصی (مانند تقسیم‌بندی فضایی برای مهمانان نامحرم)، استفاده از نور و طبیعت، و پرهیز از تجملات و زواید غیرضروری طراحی می‌شود. انتخاب همسایه و محله خوب، از ارکان انتخاب محل زندگی است. درون خانه، روابط بر پایه محبت و اطاعت از خداوند شکل می‌گیرد و فضای آن عاری از ابزار و نمادهای گناه‌آلود است (۲۸). خانه حلال، پایگاه اصلی برای گسترش سبک زندگی حلال به جامعه است.

فناوری‌های نوین در سبک زندگی حلال: فناوری‌های نوین در سبک زندگی حلال، به‌عنوان ابزارهایی خنثی تلقی می‌شوند که نحوه و هدف استفاده از آنها، جهت حلال یا حرام بودنشان را مشخص می‌کند. این سبک، به‌جای طرد تکنولوژی، به‌دنبال بومی‌سازی، اسلامی‌کردن و استفاده مسئولانه از آن در جهت پیشرفت جامعه اسلامی است. برای نمونه، از هوش مصنوعی می‌توان برای تشخیص غذاهای حلال، توسعه نرم‌افزارهای عبادی، یا بهینه‌سازی مصرف انرژی در شهرها استفاده کرد. تا فناوری، به ابزاری برای اسارت و استثمار انسان تبدیل نشود (۲۱).

حضور حلال در اجتماع: حضور حلال در اجتماع، به‌معنای مشارکت فعال، آگاهانه و مسئولانه فرد مسلمان در عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه، با رعایت کامل موازین شرعی است. این حضور، توأم با ادب، وقار، امیدواری و احساس مسئولیت برای رفع مشکلات جامعه است. فرد، خود را جزئی از یک پیکره می‌داند و برای اصلاح آن می‌کوشد. این مشارکت، از سطح محله (مانند مشارکت در نظافت و امنیت) تا سطح کلان (مانند حضور در انتخابات و مشورت‌های مردمی) را شامل می‌شود (۲۴). حضور حلال، جامعه را پویا و زنده نگاه می‌دارد.

۷. نتیجه‌گیری

دین اسلام دارای سه رکن مهم، اعتقادات، احکام و اخلاق اسلامی است. اخلاق اسلامی که همان دستورات تربیتی است در شهر اسلامی، جایگاهی والا و مستحکم دارد. به‌طوری‌که اخلاق اسلامی در کنار احکام و قواعد فقه اسلامی، به‌عنوان پشتوانه تحقق و عمل به احکام و قوانین و مقررات شهر اسلامی است. اخلاق اسلامی در شهر و شهرسازی اسلامی دارای اصولی است که در ابعاد اجتماعی و فرهنگی، اقتصادی، زیست‌محیطی، فضایی-کالبدی و مدیریت شهری قابل مطالعه و واکاوی است. این اصول عبارت است از: انجام تکالیف دینی، مشارکت اجتماعی، مصلحت، اجتماع، خدمت به خلق، عدالت اجتماعی، نظارت اجتماعی، تعاملات مستحکم اجتماعی، همسایگی، الگوی حضور در اجتماع، فرهنگ خرید و مصرف، آسایش و آرامش، کرامت انسانی، فضای عبادی و معنوی، ایمنی و امنیت، تعالی و کمال انسان، اصل اعتدال، هماهنگی با خلقت زیست‌محیطی. همچنین، سنت استاد و شاگردی برای مهندسان و مدیران و طراحان و برنامه‌ریزان دارای اصول اخلاقی به‌ویژه تواضع، صداقت، جوانمردی، خیرخواهی و احترام و حسن معاشرت است. به‌طور کلی، اخلاق اسلامی را می‌توان در شهر و شهرسازی اسلامی برای گروه‌های مخاطب به شرح زیر تبیین نمود: اخلاق عمومی شهروندی برای شهروندان و گروه‌های ویژه

(گردشگران و مسافران و...) که رعایت اخلاق اسلامی در زندگی روزمره فردی و اجتماعی ضروری است. اخلاق حرفه‌ای برای مهندسان، معماران، تصمیم‌سازان، پژوهشگران و استادان، مدیران و سازندگان و مجریان که علاوه بر اخلاق عمومی شهروندی ملزم به رعایت اخلاق حرفه‌ای برگرفته از آموزه‌ها و فرهنگ اسلامی هستند. این اخلاق حرفه‌ای در مراحل مختلف شهرسازی از برنامه‌ریزی تا طراحی و اجرا و مدیریت شهری ضروری است. در نتیجه، سبک زندگی حلال در شهرنشینی معاصر، یک انتخاب نیست؛ بلکه یک ضرورت برای حفظ هویت اسلامی-ایرانی و تضمین سعادت دنیوی و اخروی جامعه است. این مفهوم، یک نظریه انتزاعی نیست؛ بلکه الگویی عملیاتی است که می‌تواند در قالب برنامه‌ریزی شهری، مدیریت فرهنگی و تربیت نیروی انسانی متعهد محقق شود. اگرچه چالش‌های پیش‌رو جدی هستند؛ اما با عزم ملی، مشارکت مردم و حکمرانی هوشمندانه می‌توان شهرها را از حالت بی‌هویتی و غربت‌زدگی خارج نموده و به سمت تبدیل شدن به «شهرهای حیات طیبه» سوق داد. این پژوهش نشان می‌دهد که تلفیق حکمت دینی با دانش روز شهرسازی، کلید حل این معضل است. تحقق «سبک زندگی حلال» در شهرهای ایران نیازمند عزمی ملی، برنامه‌ریزی دقیق و مشارکت تمامی نهادهای حاکمیتی و شهروندان است. شاخص کلیدی این تحول، گذار از نگاه صرفاً فردی به مسئله حلال به سوی ایجاد «زیست‌بوم حلال» در سطح کلان شهری است. این امر مستلزم تجلّی عینی ارزش‌ها در کالبد شهر است؛ شاخص‌هایی نظیر رعایت حریم‌های بصری و معماری در طراحی ساختمان‌ها و معابر، اختصاص فضاهای عمومی ایمن و مجزاً برای بانوان، توسعه فضاهای سبز وسیع برای تفریحات خانوادگی، و توجه به معماری اصیل اسلامی-ایرانی که در آن مفاهیمی مانند خلوت، حریم و نورپردازی مناسب تجلّی می‌یابد. مصادیق عینی این امر را می‌توان در احداث پارک‌های حلال، توسعه زیرساخت‌های ورزشی پوشیده و مجهز برای بانوان، و ساماندهی تبلیغات شهری و جلوگیری از نصب تصاویر تحریک‌آمیز مشاهده کرد. در بُعد اقتصادی، شاخص اصلی، تزریق مفهوم «حلیت» به تمامی زنجیره‌های تولید، توزیع و مصرف است. راهکار عملیاتی کردن این شاخص، ایجاد نظام یکپارچه «گواهی حلال» برای رستوران‌ها، فروشگاه‌ها، محصولات غذایی و حتی خدمات گردشگری است؛ تا شهروندان با اطمینان خاطر بتوانند انتخاب کنند. توسعه بازارهای محلی و صنایع کوچک مبتنی بر اصول اسلامی، مانند رعایت انصاف در قیمت‌گذاری و پرهیز از ربا، از دیگر مصادیق مهم است. شهرداری‌ها می‌توانند با اعطای تسهیلات و کاهش عوارض به کسب‌وکارهای دارای گواهی حلال، مشوق قدرتمندی برای گسترش این اقتصاد باشند. همچنین، راه‌اندازی سامانه‌های نظارتی شفاف برای گزارش تخلفات و رسیدگی به شکایات مربوط به کم‌فروشی یا تقلب، از ضروریات است.

شاخص برجسته در بُعد اجتماعی-فرهنگی، تقویت «سرمایه اجتماعی» و «انسجام جامعه» بر پایه ارزش‌هایی چون اعتماد، مسئولیت‌پذیری و امر به معروف است. مصادیق این شاخص را می‌توان در احیای نهاد «همسایگی» از طریق برگزاری مراسمات مذهبی و محله‌ای، توسعه کتابخانه‌ها و خانه‌های فرهنگ با محتوای غنی و جذاب دینی، و ساماندهی مراسم عروسی و عزا به صورت معقول و به دور از تجملات و مفاسد جست‌وجو کرد. راهکار اصلی در این حوزه، توانمندسازی گروه‌های اجتماعی مذهبی و فرهنگی و واگذاری مدیریت بخشی از فضاهای عمومی شهری به آنها است. آموزش‌های شهروندی مستمر از طریق رسانه‌های محلی و فضای مجازی بومی درباره حقوق همسایگی، آداب معاشرت و خطرات شبکه‌های اجتماعی مخرب نیز از اولویت‌ها است. در حوزه حکمرانی، شاخص تعیین‌کننده، «هوشمندی فرهنگی» و «اراده سیاسی» نهادهای برنامه‌ریز در ادغام معیارهای سبک زندگی حلال در اسناد بالادستی مانند طرح‌های جامع و تفصیلی شهری است. راهکار عینی، تشکیل «کارگروه سبک زندگی حلال» در شورای اسلامی شهر با مشارکت فقها، روانشناسان اجتماعی، متخصصان شهری و نمایندگان مردم است؛ تا بر تمامی مصوبات شورا و شهرداری اعم از پروژه‌های عمرانی، فرهنگی و اقتصادی نظارت و هماهنگی داشته باشد. مصداق این امر می‌تواند اجباری شدن رعایت ضوابط معماری اسلامی-ایرانی در صدور پروانه‌های ساختمانی، یا اختصاص درصدی از بودجه فرهنگی شهرداری به تولید محتوای حلال در فضای مجازی باشد. در نهایت، مهم‌ترین راهکار کلان، «آموزش نسل آینده» و «فرهنگ‌سازی تدریجی» است. شاخص موفقیت در این زمینه، تغییر نگرش جوانان و خانواده‌ها و درونی‌سازی ارزش‌های حلال به‌عنوان امری مطلوب و پیشرو است، نه محدودیت‌آور. مصادیق اجرایی یکپارچه‌سازی مضامین سبک زندگی حلال در کتب درسی، برگزاری دوره‌های آموزشی برای اصناف، و استفاده از ظرفیت‌های هنر و سینما برای ترویج الگوهای موفق. تحقق شهر حلال، آرمان شهری دست‌یافتنی است که در سایه خرد جمعی، مدیریت جهادی و باور به توانایی تمدن اسلامی در ارائه الگوی متعالی از زندگی شهری محقق خواهد شد.

References

1. Pourahmad A & Keshavarz M. Analysis of urban governance challenges in Iranian metropolises with emphasis on Tehran. *Human Geography Research*. 2019; 52(1): 65-82. [in persian]
2. Pourahmad A, Keshavarz M & Heydari A. Investigating the indicators of Islamic cities in urban planning. *Fine Arts - Architecture and Urban Planning*. 2015; 20(3): 109-118. [in persian]
3. Pourmand H & et al. Investigating the manifestation of moral values in the traditional architecture of Iranian desert cities. *Cultural Sociology*. 2015; 6(2): 59-88. [in persian]
4. Javadi Amoli A. *Mafatih al-Hayat*. Qom: Israa Publishing, 2015, Second edition. [in persian]
5. Javadi M & Ganjali, M. The role and functions of intention in Islamic management. *Islamic Management*. 2018; 26(6): 716-751. [in persian]
6. Habibi M. *From the Stream to the City*. Tehran: Tehran University Press, 2007. [in persian]
7. Habibi M, Maghsoudi M & Asgari A. *Sustainable urban regeneration with emphasis on Islamic-Iranian values*. Tehran: Tehran University Press, 1400. [in persian]
8. Khan Mohammadi A A .Fatwat-e-Nameh of the Builders. *Soffeh*. 1991; 2(5): 11-15. [in persian]
9. Damadi, M. *Tohfeh al-Khwan in the statement of the principles of fatwa and the manners of fatwa*. Tehran: Iranian Culture Foundation Publications, 1972. [in persian]
10. Zokai MS. Consumption culture and lifestyle in Tehran metropolis. *Cultural and Communication Studies*. 2018; 14(52): 65-85. [in persian]
11. Zakai MS & Razavi SH. The Evolution of Social Capital in Iranian Metropolises: Challenges and Strategies. *Cultural and Communication Studies*. 2022; 18(69): 29-54. [in persian]
12. Rafipour F. *Development and Conflict*. Tehran: Shahid Beheshti University Press, 1999. [in persian]
13. Rafipour F. *Anomie or Social Disorder in Iran*. Tehran: Sahami Publishing Company, 2019. [in persian]
14. Sadat, M. A. *Islamic Ethics*. Tehran: Samt Publishing, 2003. [in persian]
15. Solami A. *Chivalry and Chivalrous Men (translation of the Book of Al-Futut)*. Translated by Q Ansari. Qazvin: Hadith Emrooz Publications, 2006, Second edition. [in persian]
16. Shaygan F. *Art and Spirituality*. Tehran: Farzan Rooz Publishing, 2012. [in persian]
17. Sarraf M. *The Young Men's Letters*. With an introduction and French summary by Henri Corbin. Tehran: Iranology Department, French Institute for Scientific Research in Iran, 1973. [in persian]
18. Tabataba'i M. H. *Al-Mizan in the Interpretation of the Qur'an*. Qom: Islamic Publications Office of the Teachers' Association of the Qom Seminary, 1996, Fifth edition. [in persian]
19. Ameli S. R. Islamic lifestyle and social capital. *Islam and Social Studies*. 2011; 1(2): 145-165. [in persian]

20. Ameli S R. The dual-spatialization of urban life: Opportunities and threats of cyberspace for collective identity. *Media*. 1402; 34(2): 45-68. [in persian]
21. Alam al-Huda J. Citizenship Education in Islam. *Research on Islamic Education Issues*. 2010; 18(12): 135-160. [in persian]
22. Amid H. Persian Language. Edited by A. Valizadeh. *Rah Roshd Publications*, 2010. [in persian]
23. Faramarz Qaramaleki A. *Professional Ethics*. Tehran: Majnoon Publishing, 2006. [in persian]
24. Motahari M. *Education in Islam*. Tehran: Sadra Publications, 1993. [in persian]
25. Motahari M. *Introduction to the Quran*. Tehran: Sadra Publications, 2010, Vol. 3, 23rd edition. [in persian]
26. Motahari M. *Notes of Professor Motahari*. Tehran: Sadra Publications, 2012, Vol. 12. [in persian]
27. Nadimi H. The Master and Disciple Method from Another Perspective. *Fine Arts*. 2010; no. 44: 27-36. [in persian]
28. Naqibzadeh A. *Islamic City*. Mashhad: Mashhad Academic Jihad Publications, 2016. [in persian]
29. Bianca S. *Urban form in the Arab world, past and present*. Schriften, 2000.
30. Boukhalfa B B. The ethical dimension of Islamic urban architectural heritage as sustainable design. *The Sustainable City*. 2012; VII, Vol. 2: 917-929.
31. Bianca S. *Urban form in the Arab world, past and present*. Schriften, 2000.